

Розділ II

ЗАГРОЗИ ЕКОНОМІЧНІЙ БЕЗПЕЦІ ТА СПОСОБИ ПРОТИДІЇ

УДК 17.023.31

Т.З. Гарасимів

ЕКОНОМІЧНА ЗЛОЧИННІСТЬ ЯК ОРГАНІЧНА СКЛАДОВА БУТТЯ СОЦІУМУ

Розкрито суть економічної злочинності як соціального явища, що характеризується антисупільною спрямованістю та спричиняє руйнацію створюваних людьми умов соціуму.

Ключові слова: злочин, економічна злочинність, склад злочину, злочинність як економічно-правове явище, особа злочинця, юридично-правова система, морально-людська проблема, філософія права, філософсько-правовий аналіз.

Раскрыта сущность экономической преступности как социального явления, характеризующегося антиобщественной направленностью и разрушающего созданные людьми условия социума.

Ключевые слова: преступление, экономическая преступность, состав преступления, преступность как экономико-правовое явление, личность преступника, юридически-правовая система, морально-человеческая проблема, философия права, философско-правовой анализ.

The authors elucidate the nature of economic crime as a social phenomenon, characterized antysuspilnoyu direction and causes the destruction of human conditions created by society.

Key words: crime, economic crime, crime, crime as an economic and legal phenomenon, the individual offender, legal and judicial system, moral and human issue, philosophy of law, philosophical and legal analysis.

Постановка проблеми. Упродовж останніх років криміногенна та антиекономічна ситуація в Україні залишається напруженою, що вимагає вжиття негайних заходів, зокрема реформування правоохоронної системи суспільства, яка створюється людьми для захисту від руйнівних сил, що виникають у процесі суспільного розвитку та згубно діють у протилежному прогресивному напрямі. Постає нова філософсько-правова проблема: якщо економічна злочинність органічно притаманна життєдіяльності сучасного суспільства, то його юридично-

правова система повинна співвідноситись із суспільним організмом таким чином, щоб вона відповідала його динамізму, а коли економічна злочинність є випадковим явищем і не виходить із закономірностей розвитку суспільства, то і юридично-правова система має бути такою, щоб могла одразу, або на якомусь певному етапі, остаточно знищити це аномальне, не притаманне самій сутності життя людей явище.

Економічна злочинність як конкретна дія (бездіяльність), поведінка, вчинок особи чи групи осіб, заборонені законом, який встановлений державою, є предметом вивчення правової науки. У той же час помітний внесок у вивчення феномена злочину та економічної злочинності як соціального явища зробили науковці багатьох галузей гуманітарних, природничих, економічних і технічних наук, серед яких найглибше вивчають ці питання вчені-правознавці, криміналісти, фахівці з кримінальної психології та інших сфер юриспруденції.

Стан дослідження. Останнім часом до економічної злочинності як соціального явища прикута увага фахівців із філософії права, які торкаються досвіду логіко-філософського аналізу розвитку економічного злочину і злочинності та їх оцінки з точки зору культурно-цивілізаційного процесу. Проте, на жаль, таких робіт обмаль. Окремі аспекти даної проблеми розглядалися у працях В.А. Бачиніна «Філософія права та злочинність» (1999), Є.А. Позднякова «Філософія злочину» (2001), у монографіях з філософії права С.С. Алексеєва, В.С. Нерсесянца, Л.В. Петрової, В.В. Шкоди та в програмах курсів викладачів філософії права: М.П. Альчук, М.В. Костицького, які в різному обсязі безпосередньо із філософсько-правових позицій досліджують злочин як соціальне явище.

Сюди ж можна віднести і різнопланові роботи кримінологів О.М. Бандурки, І.М. Даньшина, О.М. Джужи, А.Є. Жалінського, Н.Ф. Кузнецової, І.П. Лановенка, В.Г. Лихолоба, В.В. Лунєєва, О.Є. Манохи, О.Г. Фролової, а також статті Ю.В. Александрова, М.М. Ібрагімова, В.В. Костицького, Л.В. Кравченка, В.С. Скоморохи та інших, які, досліджуючи процес державотворення в Україні, тією чи іншою мірою побіжно дають філософсько-правовий аналіз місця і ролі злочину в суспільному житті.

Мета статті полягає у філософсько-правовому аналізі економічної злочинності як соціального явища і дозволяє в широкій історико-світоглядній ретроспективі показати його витоки, природу і перспективи розвитку, що сприятиме конкретизації визначення його змісту правовою наукою, де він виступає центральною категорією.

Виклад основних положень. Центральною проблемою при вивченні економічної злочинності як соціального явища виступає питання про його органічний зв'язок із життєдіяльністю суспільства. Така постановка проблеми не може вважатися незаперечною, адже вона інколи призводить до багатозначних практичних висновків. Якщо об'єднати різноманітні школи, вчення, концепції, теорії про сутність і походження економічного злочину, то визначальними для них будуть два світоглядно-методологічних підходи в історичному аспекті. Насамперед, це – натуралістично-матеріалістичне розуміння проблеми, згідно з яким основу життєдіяльності суспільства становить матеріальне виробництво, а суспільство виступає частиною природи з огляду на те, що об'єктивні закони його розвитку проявляються через свідому діяльність людей. Протилежний підхід – це, так званий релігійно-ідеалістичний, який заперечує будь-яку закономірність у суспільному розвитку під визначальним провіденціоналістським впливом його духовних начал.

Для обох філософсько-світоглядних підходів розуміння життєдіяльності суспільства характерне поєднання економічного злочину і злочинності зі злом, яке притаманне самій людині через її недосконалість тому, що вона не має в готовому вигляді відповідних умов життя і постійно бореться за їх утворення, як це, зокрема, спостерігається при матеріалістичному розумінні суспільства. Найчастіше це відбувається через гріхопадіння людини, а також її тимчасовість у земному житті, де вона перебуває у стані випробування, внутрішньої боротьби перед прийдешнім вічним життям, що є сутністю релігійно-ідеалістичного підходу щодо розуміння життєдіяльності суспільства. Тобто, в обох випадках економічний злочин уважається невід'ємною рисою життєдіяльності суспільства, яке створює відповідні умови та формує мотиви злочину.

Історично-світоглядну проблему, в пошуках відповіді на яку тисячоліттями б'ється людська думка через постулати релігії чи філософії, можна сформулювати наступним чином: звідки, з яких сфер безкілечного і різноманітного, досконалого у своїй єдності та цілісності світу проходить еманация зла?

І ще одне: чому за віковічне існування цивілізації люди змушені терпіти, коли на їх очах учиняються економічні злочини, бачити їх потворну сутність, гидливо ставитися до них і в той же час не мати достатніх матеріальних, духовних і моральних сил, щоб покінчити з ними?

Із неосяжної безлічі відповідей на ці запитання можна виділити дві визначальні: по-перше, зло має свої особливі, недосяжні людському розумінню підгрунття і передумови, тобто, воно знаходиться в метафізичній реальності. І по-друге, висхідні корені економічного злочину реально осяжні як продукти соціального середовища і антропосфери, тобто вони лежать у фізичному просторі. Але їх об'єднує визнання економічного злочину як неминучого і нездоланного атрибуту цивілізації, як одіозного символу дисгармонійності відносин людини зі світом і собі подібними, а в цілому показником глибокої невлаштованості та суперечливості земного світопорядку.

Разом із тим, не слід забувати, що людство упродовж всієї історії не покидає ідея соціальної гармонії, що породжувалася спостереженням за природним, космічним порядком, на тлі якого людське життя з його війнами, ненавистю, агресивним протистоянням у боротьбі за фізичне виживання здавалося ненормальним, невпорядкованим, що не вписувалося в загальну картину Всесвіту, який здавався цілісним, добрим і прекрасним.

На вирішення цієї проблеми витрачені величезні інтелектуальні зусилля багатьох поколінь. Починаючи з первісних форм самоусвідомлення людей, – міфології, моралі, релігії, аж до витончених філософських концепцій сучасності, – вся проблема злочину постає як проблема протистояння добра і зла на Землі [1, с. 10].

Саме на цій обставині, на нашу думку, необхідно зупинитися детальніше з цілого ряду причин:

По-перше, морально-людська проблема протистояння добра і зла в їх взаємозв'язку та взаємозумовленості в усі історичні часи визначала висхідні духовні начала життєдіяльності людини і суспільства, а поміж тим і злочину.

По-друге, співвідношення добра і зла як морально-духовних категорій, пояснює в практично-предметному світі установавання співвідношення правового, правдивого, законного порядку як добробуту, як нормального явища і всупереч йому – протиправного, брехливого беззаконня, пов'язаного зі злочинністю.

По-третє, аналіз віковичних уявлень про зло побічно доводить, що економічний злочин і злочинність органічно притаманні суспільному розвитку, адже український термін «злочин» складається із двох складових «зло» і «чинити» (російський термін «преступление» – означає переступити межі дозволеного, а дозволяється в світі прекрасного робити добро, тобто переступити межі добра; термін «кримінал»

(від лат. *scimen*) означає порушення, тобто протистояння звичним нормам життя).

По-четверте, морально-міфологічне, морально-релігійне та морально-філософське розуміння добра і зла пояснюють виникнення і розвиток об'єктивного права як культурно-історичної цінності, що спрямоване проти зла і злочину.

Якщо розглядати економічний злочин як притаманний вияв духовних потенцій зла, то за формами самоусвідомлення людей в історичній ретроспективі можна прослідкувати генезу формування економічного злочину залежно від культурно-цивілізаційного розвитку суспільства.

У цьому плані в історичній науці спостерігаються дві точки зору, одна з яких наголошує на тому, що зло як потаємна сила закладена в підвалинах матеріального світу – чи в якості моностатичної предметної основи в єдності з добром, чи дуалістичної духовної субстанції поряд із ним, або ж у їх абсолютному протиставленні чи взаємопереході одне в одне – злочин відтворювався в думках правознавців не тільки як невід'ємна риса людського суспільства, але й всього органічного світу. Відомий правознавець Д. Дріль писав, що «злочин являє собою одне із природних явищ, яке здійснюється за природними законами, а не по свавілляю» [2, с. 101]. Інший дослідник – Ч. Беккарія розглядав злочин як результат «дії Всесвітнього закону розтління» [3, с. 135].

На основі простих наївних міфологем, зокрема, тотемізму і зооморфізму, язичницьких релігій, де одухотворялися сили природи і тварин, через декілька століть виникли правові вчення про те, що економічні злочини притаманні не тільки людям, але й усьому існуючому в світі. «Тварини обдурюють, крадуть, розбійничають і займаються грабіжництвом, вбивають і пожирають один одного. Одні тварини позначаються кровожерливістю, інші – користолобством», – писав Ч. Ломброзо [4, с. 7–8].

Інша ж точка зору обмежувала існування економічного злочину лише сферою соціальних явищ. Злочин – це суто суспільне визначення, оціночна характеристика соціальної адаптації людей.

Філософія права розглядає економічний злочин у системі таких притаманних їй понять як суб'єктивне і об'єктивне, матеріальне і формальне, якість, зміст, сутність та інші, але уже наповненими юридично-правовим змістом – об'єкт і об'єктивна сторона злочину, суб'єкт і суб'єктивна сторона, склад злочину тощо. Ці поняття безпосередньо

входять до науки права, накопичений досвід розвитку якого сьогодні вимагає філософсько-правового їх уточнення. Так чи інакше всі дискусії, що точаться як у правовій науці взагалі, у праві зокрема безпосередньо торкаються філософії. Неогегельянець Біндер писав, що «юридичні поняття, якщо їх дійсно осягнути, виявляються філософськими поняттями. Лише філософія, але жодним чином не позитивна наука про право, може обґрунтувати їх передумови. Для цього необхідна спекулятивна діалектика. Юрист не в змозі зрозуміти предмету своєї діяльності без філософії і без неї безпорадно протистоїть поняттям своєї дисципліни» [5, с. 206].

Філософія права як стикова між філософією і правом наука аналізує тенденції формування уявлень про економічний злочин в юридично-правових системах різних часів і народів, тим більше, що сам термін «юриспруденція» означає не що інше, як філософію права. Історія розвитку юриспруденції і складає теорію філософії права. «Наука про право, – зазначав Г. Гегель, – є частиною філософії» [6, с. 24].

У рамках філософсько-правової методології проаналізуємо основні теоретичні та політико-ідеологічні підходи щодо вивчення феномена економічного злочину та злочинності, її природи та тенденцій розвитку як правової сфери науки.

Як уже зазначалося, до проблеми економічного злочину, як певного конкретного вчинку окремої особи чи групи осіб, так і до злочинності, як певної системи антисуспільної поведінки людей, прикута наукова увага фахівців різних галузей знань. Але насамперед вона стосується юриспруденції, предметом якої є вивчення такого виду поведінки окремих людей чи їх груп, котрий характеризує її як конкретний злочин, і кримінології, предметом якої є вивчення злочинності як системи злочинів, як процесу скоєння ряду злочинів, як певної соціальної закономірності. Сьогоднішні дискусії про те, чи є кримінологія суто правовою чи соціологічно-правовою наукою, виглядають недоречними, оскільки вся юридична наука є частиною суспільствознавства, а кримінологію можна розглядати і як частину соціології, котра свого часу відокремилася від філософії, і в той же час як особливу частину юридично-правової науки. Кримінологію як суспільно-юридичну науку можна розглядати як теоретичну основу кримінального права.

Коротко можна було б визначити кримінологію як соціально-юридичну науку про витоки, закономірності відтворення економічної злочинності як негативного соціального явища, що супроводжує культурно-історичний процес людства і вироблення ефективних форм і методів боротьби з нею.

Більшість кримінологів викладають зміст цієї науки в чотирьох основних елементах: 1) злочинність як соціально-правове явище; 2) особа злочинця; 3) причини та умови злочинності; 4) запобігання злочинності.

У цілому можна констатувати, що кримінологія після відомого партійно-ідеологічного цькування вчасно одужала і успішно збагачує юридичну науку своїми досягненнями.

У контексті дослідження економічної злочинності як органічної складової життєдіяльності суспільства необхідно звернути увагу на ті закономірності в розвитку злочинності, які виведені кримінологами:

1) залежність між зростанням населення і злочинності. Ця закономірність була висловлена ще Ч. Беккарія. У ній фіксується та самоочевидна істина, що чим більше існує людей, тим більша потенційна можливість скоєння ними злочинів. А для сьогоднішніх умов це окреслює проблему визначення криміногенних зон і відповідної профілактичної роботи в них, а також необхідності її проведення в місцях скупчення великої кількості людей; злочинність зростає в періоди зубожіння населення. Кримінологи марксистського спрямування вважали її однією з основних причин злочинності. Експлуатація людини людиною, на їх думку, призводить до жорстокості, агресивності людей. Злидні породжують те, що людям, за словами Ф. Енгельса, залишається вибір між тим, чи вмрати від голоду, чи йти красти;

2) значно активізується злочинність у період економічних криз, соціальних катастроф, воєн. У такі періоди загострюються інтереси людей, їх боротьба за виживання, а тому значною мірою проявляються такі злочини як крадіжки, грабежі, шпигунство, державна зрада, мародерство;

3) злочинність посилюється в період соціально-економічних і політичних перетворень, соціальних реформ і революцій. У такий період зростає ціла низка економічних, посадових злочинів, злочинів проти держави і органів правосуддя. На цю закономірність указували ще античні філософи, говорячи, що безладдя в державі призводить до зростання злочинності (Сократ, Платон, Арістотель);

4) багато кримінологів схильні вважати однією із закономірностей зростання злочинності її залежність від морально-психологічного клімату в суспільстві. Культиватія через засоби масової інформації, твори художньо-творчого мистецтва насильства, сексоманії, алкоголізму, наркоманії призводить до зростання кількості невмотивованих злочинів, убивств, звалтувань, нанесення тілесних ушкоджень та інших збочень у поведінці людей.

Характерно, що всі зазначені закономірності виводяться з особливостей суспільно-історичного розвитку, а тому відповідним чином корегуються в різних країнах у залежності від їх соціально-економічних умов, політичних і правових традицій тощо.

Розвиток науково-технічного прогресу вносить суттєві корективи в тенденцію розвитку економічної злочинності. Так, для динаміки більшості зарубіжних країн характерне постійне зростання злочинності, що випереджає приріст населення у 10 разів [7, с. 211]. Як свідчать дослідники, в усьому світі помітна тенденція до зростання економічної злочинності та виникнення нових видів економічних злочинів, таких як «білокомірцева» злочинність представників заможних верств населення, «комп'ютерна» злочинність, пов'язана з розвитком новітніх технологій і відповідно – технологічне шпигунство, а з розвитком медицини з'явився новий вид злочинності – торгівля людськими органами. Дослідження кримінологів засвідчують залежність економічної злочинності від наслідків соціальних змін, які відбуваються в політико-правовій системі суспільства, в структурі промисловості, бізнесі, банківській сфері, в демографічних змінах. Прикладом може бути фіктивне підприємництво, ухилення від сплати податків, хабарництво тощо. Відзначається кримінологами й зростання економічної злочинності серед жінок і неповнолітніх. Виходячи з того, що економічні злочини скоюються людьми в певному соціальному середовищі в процесі відтворення свого життя, наукові пошуки причин злочинності спрямовані саме на ці об'єкти. У цьому плані активну роль відіграє комплексна наука про людину – людинознавство, яка вивчає її як органічно цілісну систему у взаємозв'язку та взаємозумовленості всіх її складових у цілісному соціальному середовищі.

Із суперечливості людської істоти виходить життєвотислова проблематика філософії взагалі та філософії права зокрема, яка розглядає людину в системі морально-правових координат. За словами Сократа «всі, хто говорить посоромне і зле, роблять це мимоволі. Порочні люди – раби свого невігластва, яке є найважливішим пороком. Така думка нерозсудлива, бо не знає міри задоволення, бажань і пристрастей; боязлива, бо не знає різниці між дійсною і уявною небезпекою; нечестива, оскільки не розуміє волі богів; несправедлива, тому що не відає законів держави» [8, с. 45].

Сучасна філософська думка схиляється до позиції, згідно з якою економічна злочинність не може бути остаточно викоренена із життєдіяльності суспільства, а тому необхідно постійно винаходити та удо-

сконалювати заходи боротьби з нею. Залучення політичних, правових, економічних важелів впливу на неї, а також досягнень науки та техніки, можуть сприяти послабленню її руйнівної сили. Акцент все більше переноситься на проблему гуманізації суспільних відносин, створення справедливих соціально-правових засад суспільства, які б забезпечували дійсно людські умови існування.

Висновки. Підсумовуючи викладене вище, можемо наголосити на соціальному змісті поняття економічного злочину і, розглядаючи його як соціальне явище, що вивчається системою юридичних наук, мусимо враховувати досягнення природничих наук, які активно впливають на дослідження закономірностей розвитку економічної злочинності, виявлення її причин і розробку заходів щодо її запобігання.

Не викликає жодного сумніву той факт, що економічна злочинність є соціальним явищем, яке характеризується антисуспільною спрямованістю і спричиняє руйнацію створених людьми умов життєдіяльності. Вона є похідною практичної і духовної творчості людей і супроводжує весь культурно-цивілізаційний процес. Злочинність має активно-життєву силу відтворюватися на кожному етапі матеріального та духовного зростання людей у нових, більш вишуканих формах. Основа для життєдіяльності економічної злочинності закладається в самих витках суспільно-історичної практики: в матеріальному виробництві; в системі політико-правових відносин; у структурі соціальних зв'язків і постійного процесу їх диференціації та ускладнення; в духовних, емоційно-психологічних сферах; у міжособистісних відносинах.

1. Микитчик О.В. Філософія злочину: монографія / О.В. Микитчик. – К.: Київський нац. ун-т внутр. справ, 2006. – 188 с.
2. Дриль Д.А. Уголовное право / Д.А. Дриль. – СПб.: Касса взаимопомощи студ. СПб. политех. ин-та, 1999. – С. 101.
3. Беккариа Ч. О преступлениях и наказаниях / Ч. Беккариа. – М.: Стеле; Бимпа, 1995. – С. 135.
4. Демченко Г.В. Ломбразо и его значение для науки уголовного права / Г.В. Демченко. – К.: Императорский Ун-т им. св. Владимира, 1912. – С. 7–8.
5. Нерсесянц В.С. Гегелевская философия права: история и современность / В.С. Нерсесянц. – М.: Наука, 1974. – С. 206.
6. Гегель Г.В.Ф. Сочинения. Философия права / Г.В.Ф. Гегель. – М.-Л.: Соцэргиз, 1934. – Т. VII. – С. 24.
7. Курс кримінології: загальна частина: підручник: у 2-х кн. / [О.М. Джужа, П.П. Михайленко, О.Г. Кулик та ін.]; за заг. ред. О.М. Джужи. – К.: Юрінком Інтер, 2001. – Кн. 1. – С. 211.
8. Платон. Соч. в 3-х т. / Платон. – М.: Мысль, 1972. – Т. 1. – С. 45.